

VILLE VUOLANTO

Tutkimusprosessi, metodit ja historian-tutkimuksen ominaislaatu

Ville Vuolannon artikkeli tarkastelee historiantutkimuksen ominaislaatua ihmistieteiden kentässä. Hän lähestyy kysymystä tutkimusprosessin analyysin kautta: miten historian tutkimustyön eri vaiheet ja tasot edellyttävät (ja siten määrittävät) erilaisia tapoja ymmärtää historian tutkimusta. Tässä yhteydessä on keskeistä selvittää, mitä historiantutkimuksessa tarkoitetaan metodeilla ja tutkimusmenetelmillä.

■ Lähtökohtani on, ettei historiantutkimuksessa ei ole yhtä metodologia – yhtään sen enempää kuin on olemassa sosiologian tai bioprosessitekniikan metodologia. Toisaalta on olemassa lukuisia menetelmiä, joita käytetään useissa tieteissä, myös historiantutkimuksessa. Metodit tienä tai metodit työkaluina eivät siis määritä historiantutkimusta – historialla ei ole omaa metodologiaa. Jos yksittäiset näkökulmavalinnat tai metodologia eivät erota historiantutkimusta muista ihmistieteistä, mikä tekee tutkimuksesta nimenomaisesti historiantutkimusta? Missä mielessä voidaan väittää, että on olemassa oma tietty historiatieteen tutkimustraditio?¹

Viimeaikaisessa suomalaisessa tutkimuksessa ei historian tutkimusprosessiin ole

juuri kiinnitetty huomiota. Jorma Kalelan ja Markku Hyrkkäsen kirjat ovat pikemminkin historiateoreettisia kuin käytännön menetelmiä tai tutkimusprosessia luotaavia. Ne on kirjoitettu nimenomaan jo historian tutkimuksen alalla olevia silmällä pitäen, olettaen jaetun keskustelukontekstin. Muu viimeaikainen suomalainen historiantutkimusta luotaava metodikirjallisuus keskittyy pääsääntöisesti joko historian teoriaan tai yksittäisiin menetelmiin.² Myöskään histo-

1. Tutkimustradition käsitteestä, ks. esim. Kyösti Rautio (1999) *Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt*, Tampere: Gaudeamus, 41–43 (osa-alueita ovat jaettu käsitys aihealueista, metodologiasta, teorioista, tutkijayhteisön konventioista sekä ”esikuvallisesta tutkimuksesta”). Vastaavasti esim. ’sosiologian diskurssi’: Jari Aro (1999) *Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka, narratiivi, metafora, Acta Universitatis Tamperensis 654*. Tampere: Tampere University Press, 9–15; Uskontoetnografista tutkimustraditiosta Matti Kamppinen (2004) ’Tulkinta uskontoetnografiassa’, *Tieteessä tapahtuu* 22:7, erit. 20.

2. Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli*, Tampere: Vastapaino, erit. 13; Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Gaudeamus: Tampere, erit. 11–16. Ks. kuitenkin tutkimusprosessin vaikutuksesta historiantutkimuksen ominaislaatuun Kati Katajisto (2003), ’Historiantutkimus ja uusintaminen. Unohdettu ongelma?’ *Ennen ja nyt* 2: 2003 [<http://www.ennenjanyt.net/2-03/katajisto.htm>, haettu 14.3.2007] sekä Marjo Kaartinen & Anu Korhonen (2005) *Historian kirjoittamisesta*, Kirja-Aurora: Turku, 167–204. He eivät kuitenkaan pyri muodostamaan kokonaiskuvaa tutkimusprosessista ja sen etenemisestä; Kaartisella ja Korhosella esimerkiksi kirjoittamista ja käsitteitä analysoidaan toisessa yhteydessä. Historian teoriaan on keskittynyt esim. Sakari Ollitervo & Jussi Parikka & Timo Väntsi (toim.) (2003) *Kohtaamista ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria, Cultural History – Kulttuurihistoria 3*, Turku: Kulttuurihistoria. Tutkimusnäkökulmia ja menetelmiä luotaavia ovat esim. Eero Kuparinen (toim.) (1997) *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin, Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 43*, Turku: Turun yliopiston historian laitos; Matti Peltonen (1999) *Mik-*

rian tieteenalakulttuuriin ei ole kiinnitetty huomiota, joskin monissa viimeaikaisissa historioitsijoiden puheenvuoroissa on pyritty esittämään tietylle historian osa-alueelle ominaisia piirteitä.³ Artikkelillani on kaksi käytännön päämäärää: toisaalta toivon sen auttavan historiallisista näkökulmista kiinnostuneita tutkijoita ja opiskelijoita hahmotamaan, mistä historiantutkimuksessa voi olla kyse. Toisaalta toivon sen provosoivan toisia historioitsijoita kiistämään tai kehittämään edelleen esittämiäni näkökulmia.

Metodi ja menetelmä, metodiikka ja metodologia

Tiede on systemaattista ajattelua, joka vaatii käsitteellistämistä sekä vakioituja ja arvioitavissa olevia menettelytapoja. Tieteen keskeinen tunnusmerkki on sen luonne metodisena toimintana. Miten tämä metodisuus ilmenee historiantutkimuksessa? Jo klassisessa kreikassa sanalla *methodos* oli kolme perusmerkitystä suhteessa tutkimuksen tekemiseen: ensinnäkin sillä voitiin viitata tieteenharjoitukseen itsessään, toiseksi tiet-

robistoriasta, Tampere: Gaudeamus; sekä Sari Autio & Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) (2001) *Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi*, Tampere: Vastapaino.

3. Kaartinen & Korhonen (2005) erit. 73–122, 175, 182–185; Anne Ollila (2003) 'Kulttuurihistorian houkutus', *Historiallinen Aikakauskirja* 101, erit. 52; Sakari Ollitervo & Jussi Parikka & Timo Väntsi (2003b) 'Johdanto: tulkinta ja kulttuurihistoria', teoksessa Ollitervo & Parikka & Väntsi (2003), 7–12; Kari Immonen (2001) 'Uusi kulttuurihistoria', teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, erit. 17–25 sekä Keijo Virtanen (1993), 'Kulttuurihistoria humanistisena tieteenä', teoksessa Kaartinen & Mäkinen & Rossi & Tuhkanen (1993), 9–18; Pauli Kettunen (2003) 'Poliittisen historia poliittisessa historiassa', *Ennen & Nyt* 3:2003 [<http://www.ennenjanyt.net/3-03/kettunen.htm>], haettu 12.3.2007]; Hyrkkänen (2002) erit. 24–35, 67–71; Pertti Haapala (1990) 'Sosiaalishistorian lupaus', teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Juva: WSOY, erit. 87–88 ja Pertti Haapala (1989) *Sosiaalishistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Jyväskylä: Suomen Historiallinen Seura, 23–28. Niin Kaartinen & Korhonen, Ollila, Immonen, Virtanen, Kettunen, Hyrkkänen kuin Haapalakin (1989) korostavat että juuri heidän edustamansa näkökulma on erityisen kokonaisvaltainen ja läsnä kaikessa historiassa ja menneisyyden tutkimuksessa, ja suhde 'historiantutkimuksen' ja juuri kyseisen osa-alueen tutkimuksen välillä jää hämäräksi.

tyihin keinoihin ja tapoihin, joilla tutkimusta tehdään ja kolmanneksi mihin tahansa oppirakennelmaan, siis 'teoriaan'.

Kaikki sanan vivahteet ovat yhä läsnä. Ensinnäkin, metodilla (tai tutkimusmenetelmällä⁴) voidaan tarkoittaa koko tutkimusprosessia, sitä tietä, minkä tutkija on kulkenut tuloksiinsa päästäkseen (kutsun tätä nimellä Metodi 1). Toiseksi, metodeilla tarkoitetaan materiaalin analysointivälineitä (Metodi 2). Nämä työkalut voidaan jakaa kahteen pääryhmään, joista ensimmäiseen kuuluvia (2a) kutsun lähdekriittisiksi menetelmiksi ja toiseen kuuluvia (2b) käsitteellistämisen menetelmiksi, konsteiksi, joiden avulla aineisto jäsennetään, käsitellään ja luokitellaan analyysiä varten. Metodilla voidaan viitata myös siihen ennako-oletusten ja teoreettisten perusteiden joukkoon, joka tutkijalla on käytössään, kun hän lähestyy tutkimuskysymystään (Metodi 3). Neljänneksi tutkija käyttää myös argumentoinnin ja esittämisen menetelmiä (Metodi 4).

Asiaa voidaan lähestyä myös jaon metodiikka – metodologia kautta. Näistä edellinen tarkoittaa tutkimusmenetelmien ja tekniikoiden kokonaisuutta ja niiden soveltamiseksi tarvittavaa tietoperustaa. Kyseessä ovat siis materiaalin analysointikonstit, jäsentelyn välineet ja ajatukselliset työkalut (Metodi 2). Metodologialla taas tarkoitetaan kokonaisnäkemystä tutkimuksen perusteiden kentästä, pohdintaa siitä, minkälaiset menetelmät liittyvät mihinkin erityistieteen tai tiettyyn tutkimukselliseen tilanteeseen, ja millaisia tieteenfilosofisia ja maailmankatsomuksellisia oletuksia menetelmälliset valinnat pitävät sisällään. Kyseessä on metametodiikka, tapa jolla tutkija valitsee ja perustelee menetelmällisiä valintojaan.⁵ Edellä mainitussa jaottelussa tämä vastaa ennako-oletusten ja näkökulmien tasoa (Metodi 3).

4. Käytän jatkossa sanaa '(tutkimus)menetelmä' synonyymisesti sanan 'metodi' kanssa. Ymmärrän menetelmän vastaavan jäännöksettömästi lukuisten muiden modernien kielten kreikan kielen pohjalta muodostettuja ilmaisuja.

5. Käsitteistä ks. esim. Raunio (1999) 26–27; Ks. myös Peltonen (1999) 21.

Historiantutkijan tie ja lähdekritiikki

Metodi voidaan ymmärtää tutkimuksen teon tieksi, jota pitkin kulkiessaan tutkija on lopulta päätenyt sellaiseen tutkimuksensa julkaistuun esitykseen kuin on päätenyt (Metodi 1). Tästä näkökulmasta katsottuna ei ole kahta työtä, jossa olisi sama metodi: metodi voidaan tuntea vasta jälkikäteen.⁶ Tällainen menetelmän kuvaus edesauttaa lähinnä tutkijan omaa itsereflektiota tutkimustensa suhteen. Oman metodinsa tunteminen yksittäisen tutkimuksen kohdalla auttaa seuraavien tutkimusprojektien suunnittelussa ja toteuttamisessa. Historiassa ei ole ollut tapana pitää tutkimuspäiväkirjoja, puhumattakaan itsereflektiivisyyden kirjoittamista auki lukijakunnalle, vaikka tämä olisikin lukijalle väline arvioida lähtökoh- tien ja päättelyn moitteettomuutta sekä tutkimuksen luotettavuutta ja uskottavuutta. Poikkeuksia suomalaisessa historiantutkimuksessa toki on.⁷

Useammin kuin kuljetuksi tieksi metodi on ymmärretty tavaksi tehdä jotakin joillakin keinoin (Metodi 2); historiantutkimuksessa tämä on perinteisesti ymmärretty lähdekritiikki-termin kautta.⁸ Materiaalilähtöisesti tarkastellen ensimmäisenä vastaan tulevat menetelmät, joilla pyritään saamaan selville mitä tekstissä lukee tai mitä kuvassa on esitettynä, milloin ja kenen toimesta jääne on syntynyt, mikä on sen sisäinen logiikka ja mitkä ovat sen synnyn ja säily- misen alkuperäiset syyt (Metodi 2a). Kyseessä on tosiasioiden uuttaminen tutkimusmateriaalista.⁹ Tämän tyyppinen lähteiden pintatason ja lähikontekstin avaaminen vaatii tiettyjä työkaluja, kuten kielitaitoa tai käsialan lukutaitoa. Lisäksi tarpeen ovat lähteen kontekstualisaatioon tarvittavat tiedot; on esimerkiksi pohdittava, mihin läh- deryhmään ja kirjallisuudenalaan lähde kuuluu ja missä olosuhteissa se on syntynyt.

Menneisyyden jäänteen funktio syntyy kontekstissaan määrää pitkälle minkä tyyppiin tutkimuskysymyksiin sen avulla voidaan vastata, ja mitä (kielellisiä, ikonogra- fisia) keinoja ja konventioita kyseisestä aihe- nostosta voi löytää. Näitä prosesseja on

historiantutkimuksen piirissä perinteisesti kutsuttu ulkoiseksi lähdekritiikiksi, kun taas jäänteen merkityksen punnitsemista ja ar- vioimista nimenomaan tutkijan tutkimusteh- tävän kannalta on kutsuttu sisäiseksi lähde- kritiikiksi. Kyseessä on jäänteen todistus- voiman arviointi suhteessa tutkimuskysy- mykseen. Kummankin lähdekritiikin lajin kohdalla historioitsijan apuna ovat eri läh- deryhmiin erikoistuneiden tieteenalojen menetelmät ja tutkimustulokset.

Yksittäisten lähteiden luotettavuuden tar- kastelu on kuitenkin eri asia kuin tutkimuk- sen luotettavuuden arviointi (tutkimuksen reliabiliteetti) – samoin kuin jäänteen todis- tusvoiman arviointi suhteessa tutkimusky- symykseen on eri asia kuin tutkimuksen validiteetin arviointi kokonaisuudessaan. Lähteiden sisäisen logiikan ja lähikontekstin ymmärtäminen ei riitä historioitsijalle, joka etsii vastausta tutkimusongelmaansa.

6. Näin erityisesti Hyrkkänen (2002) 225–226.

7. Itsereflektiosta ja sen esille tuomisesta historiantutkimuksessa ks. Jorma Kalela (2005) ”Jatkomenoinen uudistaminen”. *Politiikka historiassa ja historiantutkimuksessa*, *Historiallinen Aikakauskirja* 103, erit. 282 ja 295; Kaartinen & Korhonen (2005) 70–71; Ollila (2003), 44–46; Katajisto (2003). Selkein esimerkki tut- kimuksellisesta itsereflektiosta on Irma Sulkusen (1999) *Liisa Eerikintytär ja burmosliikkeet 1700–1800- luvulla*, Tampere: Gaudeamus. Esimerkki itsereflek- tiosta yhteiskuntatieteissä: Oili-Helena Ylijoki (1998), *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*, Tampere: Vastapaino 1998, 215–228. Tutkimuksen ar- vioinnin kriteereistä ks. esim. Kalela (2000), 164–166 (laajemmin 167–209) sekä Jari Eskola & Juha Suoranta (1998) *Jobdatus laadulliseen tutkimukseen*, Tampere: Vastapaino, 209–235.

8. Ks. esim. G.R. Elton (1982) *The Practice of History* (10th impr.), Glasgow: Collins & Fontana, 78–87, erit.

87: luotettavan historiakirjoituksen metodologiset vaati- mukset koostuvat ”lähteiden tuntemuksesta ja niiden pätevistä kritiikistä”. Vrt. Jörn Rüsen (1992) ’Historia- tiede modernin ja postmodernin välissä’, *Tiede & Edis- tys* 1992:4, 274: ”monet historioitsijat, jotka vielä tä- näänkin ajattelevat, että historiantutkimuksen olennai- nen metodi on lähdekritiikki, eivät ole omaksuneet historismin antama metodologista opetusta”.

9. Tämänkaltaisen työn tuloksena on tosiasia väitteitä malliin ’Suomen eduskunta hyväksyi itsenäisyysjulis- tuksen 6.12.1917’. Tosiasioista ja niiden riittämättömyy- destä historiantutkimuksessa, ks. jo Heikki Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo: WSOY 1965, 50–57; Rüsen (1992) 274; Barthes, Roland (1993) ’Historian diskurssi’ [alkup.1967], teoksessa Roland Barthes *Tekijän kuolema. Tekstin syntymä*. Tampere: Vastapaino, 91–92; Kalela (2000) 144–147.

Konteksti ja analyysin työkalut

Analyysiiä varten aineisto on hajotettava palasiksi: miten aineisto on rakentunut, mitä säännönmukaisuuksia tai poikkeamia siitä voidaan löytää? Kun aineisto on luettu ja pilkottu kriittisin silmin, alkaa yritys rakentaa palasista kokonaiskuva, tulkinta. Kokonaiskuvan muodostamiseksi tarvitaan ennakkoojatus siitä, mistä on kyse, mihin eri konteksteihin aineisto liittyy, miltä suunnalta selitystä tulisi ryhtyä etsimään. Vastaaminen tutkimuskysymykseen onkin pitkälle sama asia kuin kontekstin luominen, rakentaminen, käytetyille lähteille, asioiden asettamista yhteyksiinsä.¹⁰ Mikäli pystytään selvittämään ja ymmärtämään, mihin kysymyksiin tietty menneisyyden jäänte on ollut aikalaiskontekstissaan vastaus,¹¹ samalla on ratkaistu myös tutkijan alkuperäinen tutkimusongelma. Tämä tietysti vain sillä edellytyksellä, että tutkimuksessa on pystytty pätevästi määrittelemään juuri kyseiseen tutkimuskysymykseen hedelmällisellä tavalla liittyvä aineistojen, teorioiden ja tutkimusongelman suhde, eli mikäli tutkimus on lähtökohtaisesti pätevä.

Kontekstualisaation edellytys on materiaalin jäsentely ja luokittelu. Systemaattinen luokittelu on yhteinen nimittäjä niille tieteellisille keinoille (Metodi 2b), joiden avulla eri lähteiden antamat tiedot yhdistetään toisiinsa ja ympäristöihinsä merkitykselliseksi kokonaisuudeksi. Toisin sanoen kyseessä on tiettyjen avainkäsitteiden tunnistaminen (tai 'luokkien nimien valinta') jäsentämään tutkimustyötä tiettyjen periaatteiden mukaan. Olipa siis aineiston tekninen analyysimenetelmä itsessään kvalitatiivinen tai kvantitatiivinen, aineisto on luokiteltava analyysiyksiköihin: luokittelun perustana ovat kummassakin tapauksessa tutkimusongelmasta käsin määräytyvät käsitteet, käsittekimput ja ilmiöt.¹²

Analyysi voidaan jakaa lähde-, tutkimus- ja teorialähtöiseen lähestymistapaan: onko tutkijan näkökulmasta luokittelun pohjalla määräävimmin itse aineisto vai tutkimuksessa kyseisestä aiheesta esitetyt aiemmat tulkinnat (ja siten myös käsitteistö), vai tehdäänkö luokittelu jonkin ennalta tunnetun ja nimetyn teorian (käsitteistön) mukaisesti.

Lähtelähtöisyys usein tarkoittaa sokeutta omille lähtökohtaolettamuksille; perustavin aineiston luokittelun lähtökohta on aina itse tutkimustehtävä, näkökulma ja kysymykset, jotka puolestaan aina ovat riippuvaisia teoreettisesta viitekehystä sekä tutkijan arvoista, ihmiskuvasta ja muista vastaavista tekijöistä. Nämä lähtökohtaolettamukset ovat jatkuvan uudelleenmäärittelyn kohteena tutkimusprosessin edetessä. On paitsi naiivia myös tutkimuksen pätevyyden kannalta vaarallista ajatella, että jäsentely jotenkin itsestään ilmaantuisi lähdeaineistosta. Vaikka tutkijalla ei olisi käytössään nimettyä teoriaa, hänellä joka tapauksessa on tietyt periaatteet, joiden mukaan hän luokittelee ja analysoi aineistonsa – ja jotka eivät palaudu itse aineistoon.¹³ Materiaalia tarkastellaan aina tutkijan ennakkotietojen ja katsomisen tapaa määräävän viitekehysten läpi (*theôria*, kr. 'katsominen', 'tarkastelu'). Teoriatonta tutkimusta ei ole, joskaan tutkija ei välttämättä ole aina itse tietoinen

10. Hyrkkänen (2002) 200; ks. myös Kaartinen & Korhonen (2005) 199–201. Kontekstualisaation ylikorostamisen vaaroista Heli Rantala, 'Ajattelun rajat ja mahdollisuudet – filosofisten tekstien historiallisesta tulkinnasta', teoksessa Ollitervo & Parikka & Väntsi (2003) 240–241.

11. Ks. R.G.C.Collingwood, (1939) *An Autobiography*, Oxford: Oxford University Press, 39; H.G. Gadamer (1975) *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophische Hermeneutik*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 351–360. Näiden kysymysten ei ole tarvinnut olla omassa syntykontekstissaan artikuloituja tai merkittäviä. Itse ajattelutapa kysymyksistä ja vastauksista syntyy ja on olemassa tutkijan näkökulmasta käsin: samoin kun tietystä menneisyyden jäänteestä tulee lähde vain hänen toimintansa kautta, myös tutkimuskysymykset ja kontekstit rakentuvat tässä ja nyt (vrt. Heikki Saari (1996) 'Gadamer historiallisesta ymmärtämisestä', *Historiallinen Aikakauskirja* 94, 339–342; Hyrkkänen (2002) 157–164 ja 171–172).

12. Tutkimusmenetelmien jako kahteen sen perusteella, onko käytetty analyysivälineistö kvalitatiivinen vai kvantitatiivinen, onkin tästä näkökulmasta harhaanjohtava. Ks. myös Pertti Töttö (2004) *Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*, Tampere: Vastapaino, erit. 9–10.

13. Ks. myös Kaartinen & Korhonen (2005) 174 ja Juha Sihvola (2003), 'Historiallisen tiedon kasvu ja edistys', *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 33. Tämä tutkimuksen välttämätön teoriallisuus tekee tulkintaprosessista monimutkaisen: merkitykset eivät muodostu tekstissä (vs. Kaartinen & Korhonen (2005) 169. He itsekin lievästi lopulta tätä mieltä tekemällä eron 'yksinkertaisemman' luennan ja varsinaisen tulkinnan välillä: sama, 170).

teoriastaan. 'Teoriattomuus' onkin varsin vaikeasti perusteltavissa oleva teoreettinen lähestymistapa tutkimukseen.

Tiettyä teoriaa voidaan käyttää siis metodina, tutkijan työkaluna aineiston analysoinnissa. Tämänkaltaiset teoriat voidaan vain käsitteellisesti pitää erossa tutkijan ennakkoasenteista tai tutkimusasetelmaa luottaessa sovellettavista näkökulmavalinnoista; tutkijan lähtökohtana olevat työhypoteesit ovat nekin teorioita, joiden läpi aineistoa katsotaan.¹⁴ Tämä asettaa edelleen vaatimuksia tutkijalle, jonka on tiedostettava, mikä on hänen soveltamansa teorian asema tutkimusprosessin kokonaisuudessa ja metodologiassa – onko kyseessä metodi tulokinnan välineenä (Metodi 2b) vai ohjaavana näkökulmana (Metodi 3).

Otan esimerkiksi 'diskurssin' ja 'diskurssianalyysin' käsitteet omassa tutkimuksessani. Teksti itsessään on monimutkainen historiallinen prosessi, joka pohjautuu tekstin tuottamisen tapoihin ja traditioihin sekä tekstin suhteisiin toisiin teksteihin. Analyysiä varten tekstin rakennelmat on hajotettava osiinsa, erillisiksi keskusteluikseksi, diskursseiksi.¹⁵ Itselleni diskurssien analyysi on nimenomaan analyysin työkalu (Metodi 2b). Itse sanapari 'diskurssin analyysi' on varsin harvinainen. Se sekoittuu helposti aivan toisen tason metodivalintoihin, eli tutkimusnäkökulmaa ja teoreettista viitekehystä kuvailevaan sanaan 'diskurssianalyysi' (Metodi 3) – olisihan järjetöntä väittää, että historian tutkimuksen näkökulma olisi väijäämättä diskurssianalyttinen. En ole siis tutkimustyössäni tehnyt 'diskurssianalyysiä', diskurssit eivät ole tutkimuskohteitani.¹⁶

Mikäli tekstissä käyty keskustelu ja sille ominainen retoriikka tietylle ajalle, paikalle ja lähdetypille tyypillisine kielikuvineen ja esimerkikertomuksineen jää tunnistamatta, tulkinta väijäämättä epäonnistuu. Lastenmyyntiä myöhäisantiikissa käsittelevässä tutkimuksessani¹⁷ keskeinen haaste oli tekstien retoristen elementtien tunnistus ja analysointi. Oli välttämätöntä eritellä, miten ja miksi lastenmyynnistä kerrotaan kuten kerrotaan eri lähdetyypeissä, jotta tekstien sosiaalishistoriallisista konteksteista pystyi tekemään päätelmiä. Esimerkiksi kirkkoisä

Ambrosius (n. 340–397 jKr.) väitti nähneensä, kuinka isä vei poikaansa markkinapaikalle myytäväksi saadakseen rahaa velkajensa maksuun. Kertomus on kuitenkin sanasta sanaan käänös kappadokialaisen piispakollega Basileioksen saarnasta. Lapsenmyynti on ollut kirjallinen teema, *topos*, jonka avulla on pyritty välittämään todellisuuden luonne mahdollisimman selkeästi. Tämä huomio ei poista sosiaalishistoriallista kiinnostavuutta Ambrosiuksen kertomuksesta. Tekstuaaliset strategiat ja diskursiiviset käytännöt on kuitenkin tunnisteltava ennen kuin voidaan kysyä, mitä tietyt tekstin piirteet kertovat ideologisista, asenteellisista ja sosiaalisista olosuhteista tietyssä ajassa ja paikassa.

Diskurssien analyysi on tekstin analyysin vaihe ja väline; kyseessä on esimerkki työkalusta, jonka tavoitteena on siirtää tutkimuksen huomio yksittäisistä tekstipaloista niiden muodostamaan verkostoon ja siten niiden luokitteluun. Mikään ei tietenkään estä käyttämästä perinteistä historioitsijoiden kieltä: lähteiden luokittelu ja faktojen uuttaminen tapahtui edellisessäkin tapauksessa lähdekritiikin keinoin. Tätä prosessia voi hyvin kuvata myös tekstikritiikkinä tai

14. Teoria voidaankin määritellä eksplisiittisesti ja sisäisesti johdonmukaisesti määritellyksi käsittejärjestelmäksi, joita ei voida suoraan johtaa (työn alla olevista) lähteistä.

15. Ymmärrän diskurssin siis "lausetta suurempana kirjoituksen yksikkönä" (Barthes (1993) 79). Tietty diskurssi ei muodostu lainauksesta tai mistään kiinteästä elementistä, vaan kyseessä on tietynlainen (vakiintunut) tapa puhua ja kirjoittaa tietyistä asiasta. Diskurssin analyysi voidaan tästä näkökulmasta ymmärtää tavaksi kuvata kulloinkin kyseessä oleva kielipeli, tapa käyttää kieltä: sen säännöt, toimijat, pelikenttä (tai toisin: perinne, käsitteet, intentiot, rakenteet).

16. Diskurssianalyysistä historiankirjoituksessa ks. Pertti Grönholm (1997) 'Narratologia ja narratiivisuus historian tutkimuksessa', teoksessa Kuparinen (1997), 285–290, erityisesti 286. Vrt. Michael Foucault, jonka vaikutuksesta diskurssianalyysiin viitataan usein näkökulmana jonka avulla pyritään paljastamaan, ymmärtämään ja purkamaan yhteiskunnissa vallitsevia valtarakenteita ja niiden tekstuaalista rakentua/amista (ks. Sari Husa (1995) 'Foucault-lainen metodi', *niin & näin* 2:3). Diskurssianalyysistä tutkimusnäkökulmana, ks. Arja Jokinen & Kirsi Juhila, & Eero Suoninen, *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Vastapaino: Tampere 1999.

17. Ville Vuolanto (2003) 'Selling a Freeborn Child: Rhetoric and Social Realities in the Late Roman World', *Ancient Society* 33, 169–207.

tekstin de-retorisaationa, jopa dekonstruktiivisena lukemisen ja tulkinnan tapana. Jollakin toisella tutkijalla vastaavan paikan tutkimuksessa saa 'käsiteanalyysin' käsite, kolmannella 'sisällönerittely' tai 'tekstin lähiluku', neljännellä 'tiheä kuvaus', viides puhuu tyypittelystä ja teemoittelusta, kuudes jäsentää aineistoaan tilastollisten menetelmien avulla, seitsemäs ei pohdi oman analyysinsä tarkempaa olemusta.¹⁸

Historiatieteen ominaispiirteenä on, että vaikka tutkijalla olisikin käytössään teoria, jota hän käyttää työkaluna tutkimusaineistonsa jäsentelyssä, hän ei välttämättä pursita sitä auki tai nimeä sitä. Harvoin historioitsija tekee tutkimustehtävänsä osana tiliä omaa näkökulmaansa ohjaavista seikoista, vielä harvemmin purkaa auki aineiston jäsentelyssä, luokittelussa ja analyysissä käyttämiään menettelyjä.¹⁹ Siinä missä yhteiskuntatieteissä lähtökohtana on tutkimusraportti, joka jakautuu tutkimuksen lähtökohtiin (johdanto ja teoreettinen osa), tuloksiin (empiirinen osa) ja pohdintaan,²⁰ historioitsijoiden tapana ollut korostaa, ettei kyseessä ole vain raportti tutkimuksesta, vaan itse tutkimus. Historiantutkimuksen kolmijako olisikin lähtökohdat (johdanto), käsittelyluvut (joissa tutkimuksen prosessi tulee näkyviin), sekä tulokset ja pohdinta (päättämäluku). Ihanteena on kirjoittaa tutkimustulokset yleistajuisen tarinan muotoon niin että argumentointi saa korostetun juonellisen, narratiivisen muodon. On pyritty siihen, että kuka hyvänsä voi lukea ja saada selvää historiankirjoituksesta, ja jopa nauttia lukukokemuksestaan.²¹ Kyse on siis esittämisen metodeista (Metodi 4).

18. Erilaisista tavoista hahmottaa ja nimetä materiaalin jäsentelyprosessia yhteiskuntatieteissä ks. esim. Eskola & Suoranta (1998) 161–203, erit. 188–189; Raunio (1999) 315–318; Outi Cavèn (1999) *Sujutusta ja Pyörittystä: tutkimus byrokratian merkityksistä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastyössä*, Väitöskirja, Tampereen yliopisto, 25, Kuvio 1.

19. Ks. myös Kalela (2000) 78–81; 172–177.

20. En väitä, että suurin osa edes kvalitatiivisesta yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta olisi näin rakennettu; kyseessä on kuitenkin lähtökohta, jota vasten 'toisin' toteutettua joudutaan perustelemaan; ks. Eskola ja Suoranta (1998) 242–245; Alasuutari (1999) 285–289.

21. Ks. myös Kaartinen & Korhonen (2005) erit. 61–62; Kalela (2000) 175. Historiantutkimuksen narratiivisuus

Tutkimusta kokonaisuudessaan voi tutkia historiantutkimuksen varsinaiseksi tulokseksi: historiankirjoituksessa esityksen mielenkiintoisuus ei nouse yksittäisistä tutkimustuloksista, vaan tavasta jolla tutkija on pystynyt sitomaan oman tutkimusprosessinsa kuvauksen (eritasoiset tutkimusmenetelmät) ja temaattisen argumentaation (eritasoiset tutkimustulokset) juonelliseksi kertomukseksi.²² Tämä esittämisen retorinen perinne tuottaa käsitystä historiantutkimuksen erityisyydestä, mutta sen ei tarvitse muodostaa vastakkaista ihannetta tutkimusprosessin ja sen sisältämien tutkimuksellisten lähtökohtien ja periaatteiden avoimemmalle erittelylle.²³ Ominaispiirre kääntyy tutkimukselliseksi heikkoudeksi, mikäli esittämisen konventio tulkitaan menetelmälliseksi ohjeeksi olla pohtimatta tai eksplikoimatta näitä seikkoja.²⁴

ei kuitenkaan tarkoita 'tapahtumakulkujen kuvausta' vastakohtana teoreettisen mallin muodostamiselle (vrt. Aro (1993) 89). Narratiivisuus ei myöskään tarkoita, että se välttämättä olisi historiantutkimuksen keskeisin metodinen ominaisuus (Kalela (2000) 127, 152).

22. Ks. myös Kaartinen & Korhonen (2005) 70; Kalela (2000) 187. Eroa yhteiskuntatieteen perinteeseen kuvaa, että kun hoitotieteilijä käyttää historiantutkimuksen näkökulmaa ja kirjoittaa tutkimuksestaan 'raportin', joutuu hän määrittelemään ne tutkimuksensa osat, jotka historiantutkijalle olisivat käsittelylukuja, luvuiksi joissa "kuvataan tutkimuksen tuloksia" (Dahly Matilainen (2001) 'Aatehistoriallinen tutkimussuuntaus hoitotieteessä', teoksessa Sirpa Janhonen & Merja Nikkonen (toim.) *Laadulliset tutkimusmenetelmät hoitotieteessä*, Juva: WSOY, 227–229).

23. Yhtään sen enempää kuin lähteiden referoinnin kritisoiminen lähdefetisisminä (Jussila, 2003, 579) olisi "tiettyjen tosiasioiden ja näkökulmien" karsimista tutkimuksesta ja monipuolisen lähdeaineiston halveksimista, kuten Tuoma Polvinen tuntuu tulkitsevan (Tuomo Polvinen, 2004, 'Lenin ja Bobrikov', *Historiallinen Aikakauskirja* 102, 110).

24. Ks. Raunio (1999) 313–314 analyysimenetelmien eksplikoimisen puutteesta laadullisessa tutkimuksessa. Raunio mukaan kyseisten seikkojen poisjättö luo lähinnä mielikuvaa analyysin automaattisuudesta ja teoriavapaudesta, kriittisemmille lukijoille taas kuvaa tutkimuksen periaatteiden hämäryydestä; samoin Pertti Alasuutari (1999) *Laadullinen tutkimus* (3. uud. p.), Tampere: Vastapaino, 82: "Ilman eksplisiittisesti määriteltäviä menetelmiä, selkeitä sääntöjä siitä, minkälaisista havainnoista on lupa mitään päätellä, tutkimus muuttuu helposti omien ennakkoluulojen empiiriseksi todisteluksi". Ks. Kamppinen (2004) erit. 20: "Läpeensä laadullisilla aloilla kuten uskonto- ja sosiografiassa laadullisen tutkimuksen menetelmiä ei ole tapana eksplikoida, vaan luotetaan siihen, että kaikki kanssaetnografit joka tapauksessa tietävät, miten kenttäaineistoja jäsen-

Historioitsijoiden työkalujen kohdalla ongelmana on, että muiden tieteenalojen menetelmien hallinta jää väistämättä ohueksi. Ammattihistorioitsija on usein lähitieteiden parissa amatööri. Usein historioitsija käyttääkin tutkimustehtäväänsä ja aineistoa jäsentäessään hyväkseen enemmän yksittäisiä analyttisiä käsitteitä ja -sarjoja kuin varsinaisia teorioita. Historioitsijan käytössä on kuitenkin hyvin monentasoisia käsitteitä. Materiaali muodostuu tutkimusajankohtansa käsitteistä (joilla on oma merkityksensä ja historiansa jo kyseisenä aikana).²⁵ Toisaalta, historioitsija joutuu sekä käyttämään näitä käsitteitä että rakentamaan omiaan analyysiä ja tulkintaa varten: tällä tasolla käsitteet ovat siis tutkijan työkaluja, mikro-teorioita (Metodi 2b). Esimerkiksi sanat 'identiteetti', 'gender' ovat tällaisia myöhemmin muodostettuja termejä, joiden avulla on käsitelty ja luokiteltu tiettyjä ilmiöitä. Vielä helpommin harhaan voivat viedä sellaiset tutkimuksessa käytettävät syntetisoivat käsitteet, jotka on muodostettu nykymaailmasta käsin, kuten 'nationalismi' tai 'perhestrategia'. Kuitenkin juuri näiden käsitteiden läpi historioitsija katsoo ja järjestää tutkimuskohdettaan tehden siitä itselleen ymmärrettävän (Metodi 3) ja välittäessään tutkimustuloksensa yleisölleen (Metodi 4). Erityisongelman näiden joukossa muodostavat termit, jotka jo jossain merkityksessä ovat läsnä alkuperäisaineistossa. Klassisia esimerkkejä ovat esimerkiksi sanat 'perhe' tai 'valtio'/'kansakunta' (*polis, ethnos / res publica, civitas, regnum, natio / nation, state*). Kaikilla näillä termeillä on omat merkitykset ja miellelyhtymänsä niin alkuperäis- materiaalissa, tutkimuksen piirissä kuin nykykielessäkin.

Vain käsitteiden avulla voidaan ilmiöitä luokitella, käsitellä ja käsittää. Onkin tärkeää, että tutkija itse ymmärtää, minkä tasoisesta käsitteestä on kulloinkin kyse, ja missä merkityksessä hän sitä käyttää. Ilmiöiden käsittely ja käsittäminen eli ymmärtäminen on sidoksissa kieleen ja sen käsitteisiin.

Historioitsija ja ennakkokäsitykset

Mitkä ovat ne tekijät, jotka määräävät, mitä työkaluja tutkija valitsee (Metodi 3)? Tutki-

jalla on aina tietty alkuymmärrys siitä, miten asiat ovat ja olivat. Tämä ohjaa teemaa ja näkökulmaa, hypoteesien valintaa ja kysymyksenasettelua. Tutkimus on aina nykypäivässä olevan keskustelun, sen mitä jo tiedetään, kommentointia.²⁶ Kyse on heuristiikasta, hedelmällisen tutkimustehtävän keksimisestä ja määrittelystä. Erityisesti tässä mielessä oman 'menetelmän' ymmärtäminen ja sen reflektio voi olla tutkijalle itselleen vaikeaa – tai hän voi kokea sen tutkimukseen vaikuttamattomaksi ja siten merkityksettömäksi.

Ymmärrän tämän tason kuitenkin ratkaisevan tärkeäksi historioitsijan työlle. Seuraavassa tukeudun hermeneutiikkaan omalla näkökulmanani pyrkiessäni ymmärtämään tutkimustyön menetelmien ja tulkinnan luonnetta:²⁷ mitä tapahtuu tutkimusprosessin kuluessa, mitkä ovat historiallisen tiedon rajat? Oleellinen apuväline tässä on ajatus monesta samankeskeisestä kehästä. Esimerkiksi tekstitasolla merkityksen ymmärtäminen jo edellyttää tekstin yksityiskohtien ymmärtämistä. Kuitenkin tekstin yksityiskohdat saavat merkityksensä vain suhteessa omaan kontekstiinsa, siis tekstiin kokonaisuudessaan. Toisella tasolla taas kukin teksti on ymmärrettävissä vain sen suhteissa toisiin teksteihin ja tekstikokonaisuuksiin. Mikä tahansa teksti on siis tulkittavissa vain suhteessa kontekstiinsa, joka puolestaan on rakentunut toisista teksteistä – joiden kontekstin yhtenä osana on juuri se alkuperäinen, tarkasteltava ja tulkittava, teksti. Usein syntyy myös kehä kolmannella tasolla: tietty käsitteellinen luokittelu toimii yksittäisten tekstikokonaisuuksien ymmärtämisen ja tulkinnan avaimena; toisaalta kuitenkin kyseinen analyysin pohjana oleva luokittelu pohjautuu juuri tähän samaan aineistoon. Missään ei ole pysyvää pohjaa, jolta vakaasti ponnistaa. Historioitsija joutuu jatkuvaan tulkintojen, määritelmien ja uudelleenmääritelmien kehään. Lisäksi, ei vain tutkimuskohde toimi kontekstissaan, vaan myös tulkitsija itse. Tutkimusprosessin dynamiikassa liikkuvia osia ovat siis tulkittava menneisyyden ilmiö, sen kontekstit, tutkija ja hänen kontekstinsa.²⁸

Vasta vuorovaikutussuhde tutkijaan ja tulkintaan tekee aineistosta historiallisen lähteen.²⁹ Tulkinta ja ymmärtäminen ovat mahdollisia vain jo ennalta luullun valossa;³⁰ se ohjaa kysymään, valitsemaan lähteitä, valitsemaan luokitteluperusteet, ja lopulta luomaan periaatteet, joiden valossa luokittelun tuloksia tulkitaan. Samalla jokaisen tulkinnan kierroksen aikana ja jälkeen ymmärrys siitä, mistä on kyse, muuttuu. Tämä taas ohjaa tarkastelemaan lähteitä ja teorioita uudelta kannalta: tutkija käy samanaikaisesti vuoropuhelua tutkittavien jäänteiden, tutkimustehtävää jäsentävien periaatteiden ja omien kontekstiensä kanssa.

Mitä ennako-oletuksia, alkuteorioita ja tulkintaprosessia ohjaavia hypoteeseja historioitsijalla sitten voi olla? Ennako-oletukset sisältävät ajatuksia siitä, mikä on tärkeää; suurmies vai jokanainen; talous vai aate, arki vai politiikka, sota vai rauha. Mitkä ovat keskeisimmät muutosvoimat: materiaaliset, biologiset, taloudelliset, aatteelliset, sosiaaliset vai mentaaliset tekijät? Missä määrin ihminen luo rakenteet, missä määrin rakenne määrää ihmisen toiminnan rajat? Mikä on sattuman merkitys? Tutkijalla on aina oma käsityksensä siitä, miten ihmiset normaalisti ajattelevat, toimivat ja reagoivat, ihmisinä ja oman kulttuurinsa edustajina – tämän käsityksensä perusteella tutkija pitkälle hylkää tai hyväksyy erilaisia selitysmalleja. Tutkijoilla on erilaisia ennako-oletuksia itse tietämisen mahdollisuuksista. Oleellinen on myös kysymys siitä tasosta, jolle on mielekästä tietyn ilmiön tutkimuksessa pyrkiä: kuvaukseen, ymmärtämiseen vai yleistämiseen ja mahdollisesti teorianmuodostukseen.³¹

Kaiken kaikkiaan tutkija kantaa mukanaan kokonaista kimppua oletuksia ihmisen sosiaalisuudesta, psykologiasta, jopa biologisesta perustasta ja sen vaikutuksista, yhteiskunnan ja kulttuurin rakentumisesta sekä tietämisen perusteista.³² Esimerkiksi analysoidessani lisensiaattityössäni strategia-käsitteen käyttöä aiemmassa tutkimuksessa kiinnitin huomioni lähtöoletukseen perheestä kollektiivina päättämässä ja toimimassa (taustalla on ehkä ajatus akateemisesta länsimaisesta perheestä, jossa teini-

ikäiset lapset ovat mukana päättämässä, miten perhe elää). Itse päädyin yksilölähetoiseen strategioiden tarkasteluun eri toimintaympäristöissä (taustalla on ehkä modernistinen ajatus siitä, että viime kädessä yksilö ratkaisee). Toisaalta strategian katsottiin tähtäävän materiaaliseen ja taloudelliseen hyvinvointiin: inhimillisen toiminnan liikkeellepanevana voimana nähtiin ekonominen rationalismi. Tämä siitä huolimatta, että strategiat eivät erityisesti liittyneet taloudellisen hyvinvoinnin maksimointiin, vaan mukana oli erilaisia muita päämääriä – joita kuitenkin käsiteltiin vain strategioita rajoittavina tekijöinä. Omassa mallissani vaihdoin strategioiden päämäärän taloudellisesta menestyksestä jatkuvuuden turvaamisen tarpeeseen. Kolmanneksi, aiemmassa tutkimuksessa oli sekaannusta siinä, tarkoitettiinko strategioilla vain tietoisia valintoja vai myös tiedostamatonta toimintaa. Toisin sa-

netään ja tulkitaan. Näinhän tilanne monesti onkin, ja etnografisen tulkinnan julkilausumattomat säännöt uppoavat etnografien keskinäisen heimokulttuurin syövereihin, ja hiljaista tietoa vahvistetaan hiljaisuudella.”

25. Vastaavasti kuvalliset lähteet muodostuvat oman aikansa elementeistä, joilla on oma merkityshistoriansa.

26. Vrt. Hyrkkänen (2002) erit. 172–173.

27. Hermeneutiikkaa ei ole tutkimusmenetelmä (Metodi 2) historian tutkimuksessa, joskin 'hermeneuttinen lähestymistapa' voi kuvata tiettyä metodologista otetta (myös) historian tutkimuksessa (Metodi 3) – kuten tässä artikkelissa suhteessa tutkimustehtävään joka koskee historian tutkimuksen luonnetta.

28. Ks. myös Kalela (2000) 99, Kuvio 5; kontekstien moninaisuudesta laajemmin, ks. Hyrkkänen (2002) 214–217.

29. Ks. Kalela (2000) 95–100; Hyrkkänen (2002) 220–222.

30. Kyseessä eivät ole ennakkoluulot negatiivisesti käsitettyinä, vaan ne tiedostamattomat ja tiedostetut tavat, joilla tutkimusmateriaali, -tehtävä ja -näkökulma valitaan (Gadamerin *vorurteil*). Ilman esiyymmärrystä ei voida edetä ymmärrykseen (ks. Saari (1996) 342–345, 348). Parhaimmillaan ilmiön tulkinta ja ymmärtäminen voi olla 'autenttista', sikäli kun tutkija reflektoidusti käyttää hyväkseen sitä esiyymmärrystä ja niitä ennako-oletuksia, joista hän vääjäämättä kuitenkin lähtee liikkeelle.

31. Jako muistuttaa yhteiskuntatutkimuksessa esitettyä kolmijakoa empiiriisiin kuvauksiin, laaja-alaisiin yhteiskunta- ja kulttuuriteorioihin sekä näiden välissä oleviin keskitason teorioihin. Ks. Raunio (1999) 207–209. 'Yleistäminen' ei tarkoita universaalilakien muodostamista (Alasuutari (1999) 234–250; Hyrkkänen (2002) 39).

32. Ks. myös Kalela (2005) 295–297.

noen: ovatko strategiat olemassa historiallisten toimijoiden omassa maailmassa, vai ovatko ne tutkijan konstruktioita ilmiöiden tulkintaa jäsentämään? Lisäksi lähtöoletuksena koko strategiakeskustelussa on, että ihminen pystyy vaikuttamaan kohtaloonsa eikä ole 'vain' historiallis-yhteiskunnallisten rakenteiden osa.

Tutkija tekee vääjäämättä yleistyksiä, jotka vaikuttavat tulkintaan ja ilmiön ymmärtämiseen. Ne voivat perustua tietoisesti johonkin aiempaan tutkimukseen tai käsillä olevaan aineistoon, tai ne voivat perustua vain omaan kokemukseen sekä ennakkokäsityksiin siitä, miten ihminen ja yhteisö toimivat tietyssä tilanteessa. Alkuvalinnat voivat myös juontaa juurensa tieteenalan perinteeseen ja arvotuksiin. Niiden osatekijöitä ja ominaispiirteitä voi olla vaikea tunnistaa. Kuitenkin ne pitkälle määräävät tutkimuksen suunnan.

Historia ja muut ihmistieteet

Mikä tekee tutkimuksesta historian tutkimusta? Monet väitetyt erot historian tutkimuksen ja muiden tieteenalojen välillä ovat suhteellisia eivätkä olemuksellisia: historian tutkimuksessa toki painottuvat ajalliseen muutoksen ja pysyvyyden ongelmiin keskittyvät kysymyksenasettelut, ja historioitsija pitää analyysissään muita innokkaammin aikaa ensisijaisena muuttujanaan. Kuitenkaan historiallisen metodin ymmärtäminen tutkittavan ilmiön suhteuttamisena "mahdollisimman monin tavoin mahdollisimman moniin aikaisempiin ja myöhempisiin ilmiöihin"³³ ei riitä erottamaan historiatiedettä muista ajalla ja menneisyydellä operoivista tieteistä (kuten arkeologia, fennougristiikka, kulttuurintutkimus, historiallinen sosiologia). Yhtä riittämätön on historian tutkimuksen metodin määrittäminen 'geneettiseksi', jolla on tarkoitettu ilmiöiden kronologisten vaikutussuhteiden analyysiä erotuksena systemaattisesta analyysistä.³⁴

Voisiko historian tutkimuksen erottaa sosiaali- ja kulttuurintutkimuksesta se, että "historioitsija ei itse luo tai kerää ns. dataa, vaan lähteet ovat hänelle valmiiksi annettuina [...] monien erilaisten tekijöiden seuloimina ja valitsemina. Hänen on siis myös

tutkittava ja kirjoitettava omien lähteittensä historia"³⁵ Myös tämä ero on näennäinen, ja johtuu ainakin osittain historioitsijoiden halusta korostaa tutkimuksen empiiristä pohjaa (lähteitä). Kuitenkin historioitsijakin joutuu keräämään, valikoimaan ja jopa luomaan datansa itse: vasta historioitsijan käsittely muuttaa jäänteet lähteiksi. Vastaavasti, yhteiskuntatieteilijöiden materiaali on monella tapaa valikoitunut ja seuloutunut, ja toki myös heidän on selvitettävä oman aineistonsa syntyprosessi. Kysymys lähteiden alkuperästä ja edustavuudesta on toki keskimäärin suurempi ongelma historioitsijalle, joka ei voi täydentää aineistoaan kuten yhteiskuntatieteilijä usein voi. Kyse on kuitenkin aste-, ei kategoriaerosta.

Historioitsija ei usein helposti tunnista tieteenalaansa toisten tieteenalojen edustajien kuvailuista. Historiantutkimuksen kuvassa korostuvat toiminta ja tapahtumat, erityisesti näiden deskriptiivinen tarkastelu, ja "perinteisen historian tutkimuksen" väitettään olevan kiinnostunut lähinnä dokumenteista sekä niiden kuvailemasta menneestä todellisuudesta ja siitä, mitä todella tapahtui. Sen sijaan kokemisen, tuntemisen, ajatteleminen, käsittämisen, uskomisen tai men-

33. Markku Hyrkkänen (1997) 'Historiallinen mielikuvitus', teoksessa Marjatta Hietala & Jarmo Oikarinen & Hannele Virtala (toim), *Arvot, analyysi, tulkinta*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 61; toisaalla Hyrkkänen määrittelee historiallisen metodin tutkimuksen tienä, jossa pyritään käsittelemään tietyn ilmiön syitä, seurauksia sekä suhteita muihin samanaikaisiin ilmiöihin. Historiantutkimus siis pyrkii asettamaan tutkittavat ilmiöt yhteyksiinsä (Hyrkkänen (1993) 44; Hyrkkänen (2002) 11) – aivan kuten muutkin tieteet, lisäksiin.

34. Näin esimerkiksi Pentti Renvall (1965) erit. 19–24, ja Mikko Juva (ks. Heikki Mikkeli (1990), 'Aatevirtauksista käsittehistoriaan. Aatehistorian teoriaa ja tavoitteita sodanjälkeisessä Suomessa', teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (1990), 254–259); Tästä näkökulmasta esimerkiksi Hyrkkäsen edellisessä viitteessä kuvattua luonnosta historian metodista pitäisi kuitenkin luonnehtia 'geneettis-systemaattiseksi'. Termiä 'geneettinen metodi' on käytetty erityisesti kirkkohistorian piirissä korostamaan tutkimuksen yleistä sitoutumista historiallisuuteen ja erityisesti kirkkohistorian tutkimustraditioon ('paradigmaan'); ks. Esko M. Laine (1995) 'Anteeksi kuinka? Kommentteja kirkkohistorian metodista', *Teologinen Aikakauskirja* 100:1, 71–73; Esko M. Laine (1996), 'Metodikeskustelun toinen erä', *Teologinen Aikakauskirja* 101:1, 73–74.

35. Osmo Jussila (2003) 'Mikä historian tutkimustamme oikein vaivaa?', *Historiallinen Aikakauslehti* 101, 581.

taliteettien historia ei nouse esiin.³⁶ Historiantutkimuksen metodologista ominaislaadua usein symboloiva käsite on lähdekritiikki. Historiantutkimukseen liitetään tällöin sanat kuvailevuus (vastakohtana ymmärtävälle tutkimusotteelle) sekä sitoutuminen yksittäistapauksiin (vastakohtana pyrkimys yleistävään tai teoretisoivaan otteeseen).³⁷ Ei ihme, ettei historiantutkimusta ole käytetty hyväksi esimerkiksi laadullisen yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksen metodiikasta käydyssä keskustelussa.³⁸ Syynä tähän on ollut historiantutkimuksen menetelmällisen hämäryyden³⁹ lisäksi ehkä myös 50–70-luvuilla käyty varsin tiukkojakin rintamalinjoja vetänyt keskustelu historiantutkijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden yhteiskunnalli-

36. Ks. (kasvatustieteilijä) Sari Husa (1995), 43; (filosofi) Panu Raatikainen (2004) *Ihmistieteet ja filosofia*, Tampere: Gaudeamus, 119; (kasvatustieteilijä) Irja Lepisaari (1998) 'Systemaattinen analyysi tutkimusmenetelmänä', [<http://wwwedu.oulu.fi/tutkimus/systesse.htm>], haettu 9.12.2004]; Ks. myös (hoitotieteilijä) Marjatta Tallberg (1997) 188, 200.

37. Ks. esim. Jari Aro (1993) 'Sosiologinen modernisaatioteoria ja narratiivisuus', *Sociologia* 30:2, 89–90; Marianne Tallberg (1997) 'Historiantutkimusmenetelmä', teoksessa Marita Paunonen & Katri Vehviläinen-Julkunen (toim.) *Hoitotieteen tutkimusmetodiikka*, Juva: WSOY, 192–202. Ihastuttava on Risto Alapuron ohimennen esittämä määritelmä suomalaisesta standardihistoriantutkimuksesta, jossa ei ole tietoista makroteoreettista otetta, joka ei ole kiinnostunut miksi-kysymyksistä, joka ei käytä teoreettisia analyysikäsitteitä, ja joka ei pyri systemaattisesti kansainväliseen näkökulmaan (toisin kuin sosiologia): Risto Alapuro (2002) 'Historiaa kaavan mukaan', *Työväentutkimus*, 18.

38. Esimerkiksi Pertti Alasuutari mainitsee historiantutkimuksen 'rakennekokonaisuus' -käsitteen yhteydessä sekä malliesimerkkinä ideografisesta, yksittäistä ilmiötä selittämään pyrkivästä tutkimuksesta (Alasuutari (1999) 39, 235); antaessaan hypoteettisen esimerkin tutkimuksesta, jossa ollaan kiinnostuneita siitä, "mitä todella on tapahtunut", hän on ottanut esille historiantutkimuksen (113). Myöskään lähdekritiikistä kirjoitettaessa historiantutkijoita ei unohdeta (95). Jari Eskola ja Juha Suoranta antavat "historian tutkimuksen perinteiset tavat" yhtenä esimerkkinä dokumentteja ja valmiita aineistoja käyttävästä tutkimuksesta (Eskola & Suoranta (1998), 120).

39. Ks. Marjatta Hietala (2003) 'Minne menet historiantutkimus', *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 105; Kalela (2000) erit. 12–15 ja 170; Myös Kari Immonen on kritisoinut suomalaista historiantutkimusta menetelmällisestä eristäytymisestä, metodikoulutuksen heikoudesta ja kansainvälisen keskustelun huonosta tuntemuksesta (esitelmä Turussa 14.–15.5.1998, ks. Ilkka Huhta & Esko M. Laine & Mika Nokelainen (1999) 'Mietteitä kansallisesta historiankirjoituksesta', *Teologinen Aikakauskirja* 104, 34).

sesta relevanssista sekä metodologisesta ja ideologisesta pohjasta.⁴⁰

Ero ei siis löydy lähdekritiikistä. Samat tutkimuksen prosessit, joita historiantutkimus nimittää ulkoiseksi ja sisäiseksi lähdekritiikiksi ovat arkipäivää myös muiden tieteenalojen parissa.⁴¹ On näkökulmasta ja tutkijan kontekstista (tieteenalakulttuurista⁴², jonka piirissä hän liikkuu) kiinni, luokeeko hän aineiston analyysin sisäisen lähdekritiikin muodoksi, tulkitseeko hän kritiikin ja analyysin toisiaan seuraaviksi tutkimusprosessin vaiheiksi – vai ymmärtääkö hän edellä kuvattujen tutkimusprosessin vaiheiden liittyvän elimellisesti itse aineistoanalyysiin niin, että koko 'lähdekritiikin' käsite on hänelle käsitteenä (joskaan ei käytäntönä) vieras. Kyse on yksittäisen tutkijan sekä tieteenalan traditiosta hahmottaa ja luokitella itse tutkijantyön etenemistä (ja samalla konstruoida juuri tietyn alan tutkimusta), ei välttämättä eroista varsinaisissa tutkimuksen työmenetelmissä ja niiden käytännön soveltamisessa yksittäistapauksissa (Metodit 2–3).

Yhteenveto

Oheisessa kuviossa on esitetty historian tutkimusprosessin kulku, jossa eritasoiset menetelmät on liitetty prosessin kokonaisuuteen (Kuvio 1). Kuvio on otsikoitu yleisesti 'tutkimusprosessiksi': mikään kuviossa esitetty prosessin sisäinen tekijä ei välttämättömästi liity nimenomaan historiantutkimukseen. Ajatusleikkinä esittämässäni kuviossa voitaisiinkin vaihtaa termi 'lähteiden analyysi' aineiston analyysiksi, 'lähdekritiik-

40. Ks. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (1994) 'Traditio vai muutos? Historian ja sosiologian vaikea veljeys', teoksessa Ahtiainen & Rätty & Strömberg & Tervonen (1994), 8–13; Antti Saloniemi, 'Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi. Kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle', teoksessa Ahtiainen & Rätty & Strömberg & Tervonen (1994), erit. 56–64; Pauli Kettunen (1994) 'Historiallistaminen ja suunnitteleminen. Ajan hallinnan jännitteitä sodan aikaisessa ja sodanjälkeisessä Suomessa', teoksessa Ahtiainen & Rätty & Strömberg & Tervonen (1994), 87–111.

41. Ks. esim. Alasuutari (1999) 95–103, 112–113 (lähdekritiikki ja faktanäkökulma metodisena näkökulmana).

42. Tieteenalakulttuureista, ks. Ylijoki (1998), erit. 55–74.

ki' aineiston validiuden arvioimiseksi, 'käsitteellistäminen' analyysimenetelmän soveltamiseksi sekä 'argumentointi ja esittäminen' raportin kirjoittamiseksi – onko samalla luotu kuvio sosiaali- ja kulttuurintutkimuksen tutkimusprosessista? Väitän, että näin ei ole, vaan tutkimusprosessi on avain historian tutkimuksen ominaislaatuun.⁴³ Tieteenalalla vallitseva kulttuuri, siis tieteentekemisen perinne, käytännön tutkimustyö ja sen konstruointi, usein piilevät ja julkilausumattomat tutkimuksen tekemisen ja 'raportoinnin' säännöt, sekä sosiaaliset sidokset ja sosialisointitavat luovat historian tutkimuksen ominaislaadun.⁴⁴ Tätä kautta muodostuu tieteenalan ja sen piirissä toimivien itseymmärrys, identiteetti, johon liittyy tiettyjä ajattelu- ja toimintatapoja sekä keskustelukonteksti ('historiantutkimuksen diskurssi').

Tutkimusprosessin ja siihen liittyvän tutkimuksen lopullisen esittämisen lähtökohteisesti erilainen hahmottaminen johtaa jos sinällään erilaisiin painotuksiin eri tieteenaloilla: historian tutkimuksessa tutkimuksen pätevyyden, uskottavuuden ja luotettavuuden erillinen tarkastelu ei ole välttämätöntä, koska tutkimuksen esitys painottuu vahvasti kuvaamaan menetelmän ja aineiston taitekohtaa sekä itse tutkimuksen prosessia. Ihanteena on ollut kutoa metodologinen pohdinta osaksi muuta esitystä, yksittäisten menetelmien osuutta tutkimusprosessissa ei ole katsottu tarpeelliseksi tuoda erikseen esille. Kuitenkin menetelmällisten ja muiden tutkimuksellisten ratkaisujen yhä selkeämpi esiintuonti saattaisi jopa edistää huolellista ajattelua ja tutkimusten laatua – karkottamatta silti lukijakuntaa tai tuhoamatta tieteenalaidentiteettiä.

Mikä on historioitsijalle ominainen tapa katsoa tutkimuskohdettaan? Mitä on se 'historiallinen ajattelu', mitä historian laitokset väittävät opettavansa? Selvästikin se johtaa historian tutkijat asettamaan erityyppisiä tutkimusongelmia ratkaistavakseen kuin mihin esimerkiksi kulttuurintutkijat tai yhteiskuntatieteilijät ovat tottuneet. Tämän artikkelin puitteissa ei pohdintaa ole mahdollista viedä pidemmälle. Suomalaista historian tutkimusta tuskin kuitenkaan haittaisivat tieteen-

tutkimuksen näkökulmiin perehtyneet tutkimukset historian tutkimuksen käytäntöjen ja itseymmärryksen muotoutumisprosessista.

Kuvio kuvaa yhtä tapaa käsitteellistää historian tutkimuksen prosessia ja erityyppisten menetelmien suhdetta prosessin kokonaisuuteen.⁴⁵ Sulkuihin merkityt Metodit 1–4 viittaavat artikkelin alussa määriteltyihin neljään metodien joukkoon. Kuviossa ei ole menneisyyttä: koko tutkimusprosessi tapahtuu nykyhetkessä. Tässä ja nyt ovat myös menneisyyden jäänteet.

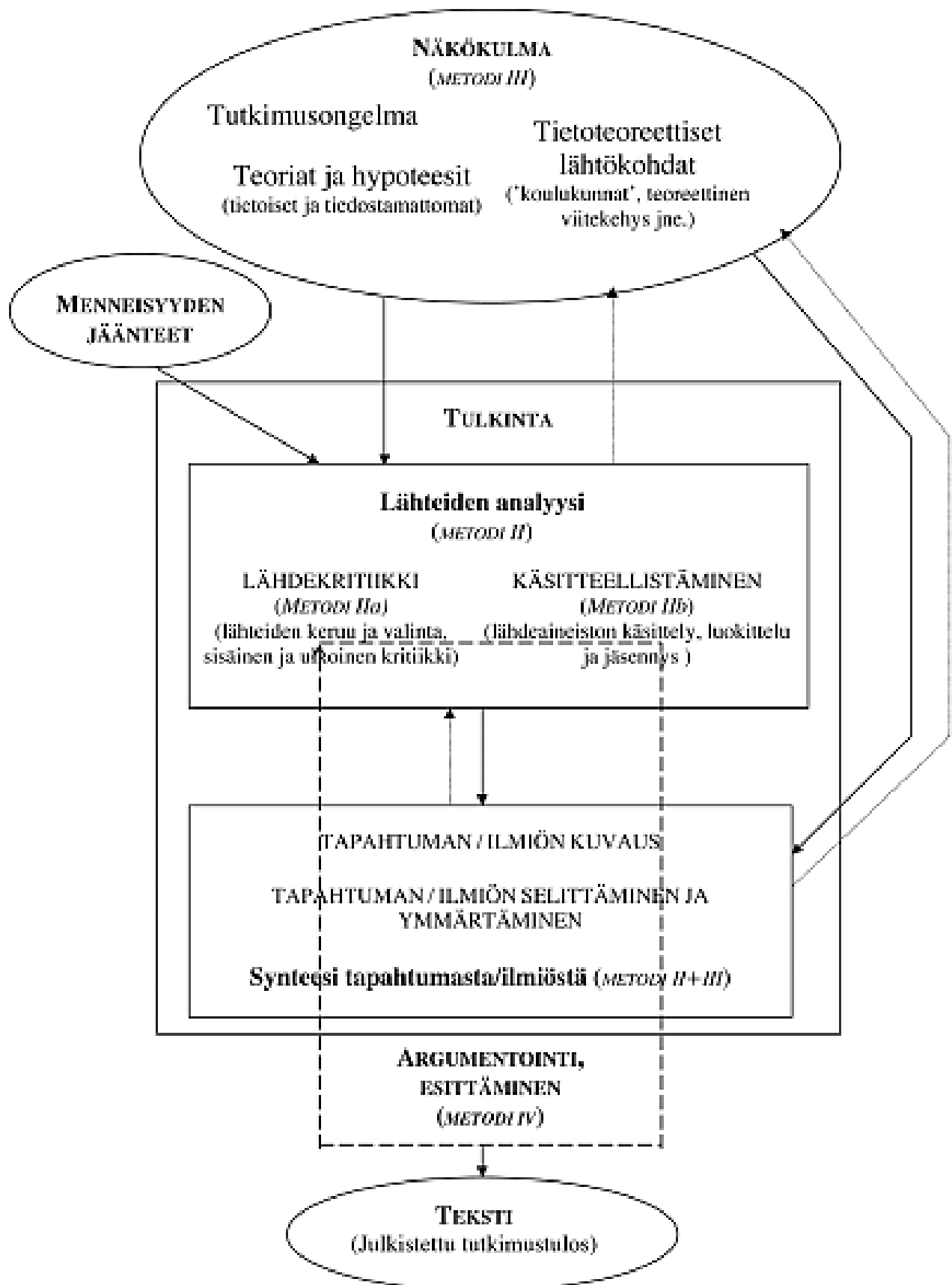
Laajimmillaan yksittäisen tutkimusprosessin kuvaus on esitys metodista – siksi Metodi 1 on mainittu jo otsikon yhteydessä. Tutkimuksen näkökulma muodostuu keskenään vuorovaikutuksessa olevista teki-joista: tutkimusongelmasta, tutkijan tietoteoreettisista lähtökohdista sekä hänen tietoisesti tai tiedostamattaan omaksumista teorioista ja hypoteeseista. Se rakentuu siten tutkijan nykyhetkeen ankkuroituvista konteksteista. Menneisyyden jäänteet vaikuttavat tutkimuksen ongelmanasetteluun vain tämän kokonaiskontekstin kautta. Näkökulma muodostaa tutkimuksen metametodikan: miksi ja millä perusteilla tutkija tekee tutkimuksellisia valintojaan (Metodi 3).

43. Vrt. Osmo Kivisen kuvio pragmatistisesta yhteiskuntatieteellisestä tutkimusprosessista: Osmo Kivinen & Tero Piironen (2007) 'Yhteiskuntametafysiikasta sosiaalisen elämän tutkimukseen – luonnos evolutiivis-pragmatistiseksi toimijan näkökulmaksi', *Sociologia* 44:2, 104. Yhteyksistä huolimatta tutkimusprosessin itsereflektio näyttää varsin erilaiselta.

44. Suomalaisen historian tutkimuksen parissa näitä kysymyksiä ei juuri ole tutkittu (ks. kuitenkin Kari Immonen (1988), 'Jäikö suomalainen historiografia junasta', teoksessa Kari Immonen (toim.) *Tieteen historia – tieteen kritiikki. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 19*. Turku: Turun yliopiston historian laitos, 8 ja Karl-Erik Michelsen (1994), 'Historian tutkimuksen historia ja itsereflektion ongelma', teoksessa Pekka Ahtiainen & Teuvo Rätty & John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.) *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä*, Helsinki: Hanki ja Jää, 65–74); Ks. myös Pekka Masonen (2002) 'Voiko Afrikan historiaa tutkia vain väärin? Afrikanismi, afrosentrismi ja historian tutkijan vastuu', *niin & näin* 9:1, 43: "Käytännössä historiallinen metodi tarkoittaa tutkijayhteisölle ominaista asennetta, joka sisäistetään opintojen yhteydessä".

45. Yhtenäinen nuoli tarkoittaa välttämätöntä vaikutussuuntaa ja katkonuoli mahdollista vaikutussuuntaa.

KUVIO 1: TUTKIMUSPROSESSI (METODI I)

Tulkinnan olen jakanut analyysiin ja synteisiin, toisaalta aineiston purkamiseen ja toisaalta tulkinnallisen kokonaisuuden rakentamiseen. Analyysi pitää sisällään menneisyyden jäänteiden käsittelyn, tietojen uuttamisen niistä lähdekritiikin menetelmillä (Metodi 2a) sekä kyseisten lähdetietojen käsitteellistämisen työkalujen avulla (Metodi 2b). Lähdeanalyysin tuloksena on kokoelma 'tieteellisiä tosiasioita'. Näiden kutomissa synteeksi, yhtenäiseksi kuvaukseksi tutkittavasta tapahtumasta tai ilmiöstä, on tutkimuksen näkökulmavalinnoilla (Metodi 3) määräävin vaikutus. Tätä kuvausta voidaan pitää tutkittavan ilmiön rekonstruktioyrityksenä.

Tutkimustehtävä edellyttää yleensä tutkijan vastaavan miksi -kysymyksiin sekä pohdittavan, mikä merkitys tutkittavalla ilmiöllä oli kontekstissaan. Tällaisella tutkijan luomalla, ilmiötä selittämään ja ymmärtämään pyrkivällä rakennelmalla ei ole esikuvaa menneisyydessä: ei ole sellaisia menneisyyden 'konstruktioita', joille tutkijoiden omasta näkökulmastaan rakentamat kontekstit, rakenteet, mallit tai intentiot olisivat 'rekonstruktioita'. Tämä ilmenee myös siinä, että pyrkiessään 'tulkinnan totuudenkaltaisuuteen' ja 'tekemään oikeutta kohteelleen' tutkija voi ymmärtää kohdettaan paremmin kuin kohde itse tai aikalaiset.⁴⁶

Tutkijan luoma synteesi voi myös vaikuttaa takaisin näkökulmiin. (Re)konstruktion muotoutuminen vaikuttaa siihen, miten tutkija käsitteellistää ilmiötä, jopa luokittelee yksittäisiä lähteitä. Tutkimusprosessissa on siten monentasoisia kehiä: lähdeanalyysin sisällä lähdekritiikin ja käsitteellistämisen välillä; tulkintaprosessin sisällä lähdeanalyysin ja synteessin välillä; sekä laajimmillaan tulkintaprosessin ja näkökulmalähtökohtien välillä. Argumentointi ja esityksen rakentaminen noudattavat puolestaan omia menetelmällisiä sääntöjään (Metodi 4), jotka eivät ole erillisiä tulkintaprosessista. Tämä vaihe on tutkimusprosessissa päällekkäinen muiden kanssa; tutkijan tulkintatyö tapahtuu kirjoittamisen aikana ja avulla. Eri vaiheita ei voida kategorisesti erottaa toisistaan, kyseessä on käsitteellinen jako, ajattelun apuväline. ■

46. Keskustelu historiantutkimuksen tulosten luonteesta joko rekonstruktiona tai konstruktiona onkin osin harhaanjohtavaa. Kyse ei ole siitä, että historiantutkija joutuisi "tyytymään" konstruktioihin, eikä konstruktioista puhuminen tarkoita oikeuden tekemisen vaatimuksesta luopumista (vrt. Kalela (2000) 55). (Re)konstruktiosta ja totuudenkaltaisuudesta, ks. Sihvola (2003) 39. Historiantutkimus toiminta- ja ajattelumallien konstruoinnina, ks. Haapala (1989) 31; Haapala (1990) 79–80; Hyrkkänen (1993) 44; Saari (1996) 348; Rantala (2003) 246–249; Konstruktionismista ihmistieteissä Raatikainen (2004) 60–64; ks. myös Kiikeri & Ylikoski (2004) 218.